

تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان

مدرس باستانی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی

سرشناسه: ضیایی، محمدرضا، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان / محمدرضا ضیایی .
مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۵۹۲ ص: ۵/۱۴×۵/۲۱:، س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۸۱-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیفا
یادداشت: کتابنامه
موضوع: حوزه‌های علمیه -- افغانستان
موضوع: Islamic theological seminaries -- Afghanistan*
شناسه افزوده: جامعة المصطفی العالمیة. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
شناسه افزوده: Almustafa International University/Almustafa International Translation and Publication center
رده بندی دکن: BP۷/۴۱۳/ت۹/۲۱۳۹۶
شماره کتابشناسی م: ۲۹۷/۰۷۱۰۵۸۱
۴۹۳۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان
مولف: محمدرضا ضیایی
چاپ اول: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۹ ق
ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۳۲۰۰۰۰ ریال ● رتبه: ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجینه)، نبش کوچه ۱۸
تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ دورنگار: داخلی ۱۰۵ - ۳۷۸۳۹۳۰۹ +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۹
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶
- ایران، قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۴۲۴۰۲

📧 https://telegram.me/pub_almostafa
🌐 <http://www.buy-pub.miu.ac.ir/>

✉ miup@pub.miu.ac.ir
🌐 pub.miu.ac.ir

پیشانی از دست‌نخورده‌ای که ما را در تولید این اثر یاری رسانده‌اند

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: سید محسن عمادی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، ایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهش‌دگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه و ریشه عمیق و معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمه الله و مقام معظم رهبری دام ظلّه العالی می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ رحمه الله العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب و حمّلی رحمه الله «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ رحمه الله» را تاسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزرائی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفیٰ رحمه الله

فهرست

۱۷	پیش‌گفتار
۱۹	مقدمه
۲۳	۱. مباحث مقدماتی
۲۳	تبيين مسئله، سوالات و فرضیه ها، تحقیق
۲۵	۱. ضرورت تحقیق
۲۶	۲. اهداف تحقیق
۲۷	۳. پیشینه و منابع تحقیق
۲۸	۴. مشکلات و موانع تحقیق
۲۹	۵. مفاهیم
۲۹	افغانستان
۳۰	افغانستان در ضمن خراسان
۳۱	۱. جغرافیای تاریخی خراسان
۳۳	۲. جغرافیای خراسان پس از اسلام
۳۵	افغانستان در ضمن سیستان
۴۳	موقعیت جغرافیای افغانستان
۴۳	اقوام افغانستان
۴۴	۱. هزاره
۴۶	۲. پشتون
۴۷	۳. تاجیک
۴۷	۴. ترک‌نژادان (ازبک و ترکمن)
۴۸	دین و مذهب در افغانستان

۴۹	ورود اسلام به افغانستان
۴۹	۱. جبهه شمال
۵۲	۲. جبهه جنوب
۵۵	اهمیت حوزه علمیه در افغانستان
۵۹	۲. حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ
۵۹	جغرافیای بلخ
۶۱	جنگاه علمی بلخ پیش از اسلام
۶۲	ورود اسلام به سرزمین بلخ
۶۴	و تشیع به سرزمین بلخ
۶۹	حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ، در عصر حضور ائمه معصومین علیهم‌السلام
۷۰	۱. مکاتب علمی
۷۴	الف) مکتب خواجه ضحاک بن مزاحم بلخی
۷۸	ب) مکتب خواجه سهل بلخی و فرزندش ابوزید بلخی
۸۵	۲. مدرسه فلسفی و اسلامی شیعه در بلخ
۸۷	الف) نظام بلخی
۹۴	ب) شهید بلخی
۹۵	ج) ابوالجیش المظفر
۹۷	حوزه علمیه شیعه در بلخ، بعد از عصر ائمه علیهم‌السلام تا حضور شیخ صدوق در بلخ
۹۸	۱. حوزه درسی عبیدالله بن احمد فقیه
۱۰۱	۲. حوزه درسی ابوالقاسم نصر بلخی در حوزه علمیه بلخ
۱۰۳	حضور شیخ صدوق رحمته‌الله در حوزه علمیه بلخ و اوج شکوفایی آن
۱۱۰	۱. معرفی اجمالی من لایحضره الفقیه
۱۱۱	۲. انگیزه تألیف کتاب من لایحضره الفقیه
۱۱۴	قرن پنجم هجری و حوزه‌های علمیه بلخ
۱۱۴	۱. حوزه درسی ابوطالب حسن بلخی
۱۱۵	۲. حوزه درسی ابوالحسن علی حسینی
۱۱۵	حوزه حدیثی شیعه در بلخ
۱۱۶	۱. سیر تاریخی راویان حدیث شیعی در بلخ تا قرن پنجم
۱۱۶	الف) قرن اول هجری
۱۱۶	ب) قرن دوم هجری

- ۱۲۰..... شاگردان بلخی امام رضا علیه السلام
- ۱۲۲..... (ج) قرن سوم هجری و راویان شیعه در بلخ
- ۱۲۵..... یکم: شاگردان امام هادی علیه السلام
- ۱۲۵..... دوم: شاگردان امام حسن عسکری علیه السلام
- ۱۲۷..... (د) قرن چهار هجری
- ۱۲۸..... (ه) قرن پنجم هجری
- ۱۲۸..... ۲. حوزه های درسی و جلسات حدیثی بلخ
- ۱۲۹..... (الف) جلسات تعلیم و قرائت صحیفه سجادیه در قرن دوم هجری
- ۱۳۰..... (ب) حوزه درسی احمد بن علی بلخی
- ۱۳۰..... (ج) حوزه های علمی امایید صدوق
- ۱۳۱..... (د) حوزه درسی محمد بن علی بن زبیر بلخی
- ۱۳۵..... ۳. آثار مکتوب محققان شیعه در حوزه علمیه بلخ
- ۱۳۶..... (الف) تفسیر القرآن
- ۱۳۶..... (ب) مصباح الشریعه و منافع الدین
- ۱۳۷..... (ج) کتاب المبتدأ
- ۱۳۸..... (د) کتاب روایی مقاتل بن مقاتل
- ۱۳۸..... (ه) کتاب روایی لیث
- ۱۳۹..... (و) کتاب رجال و فرق الشیعه
- ۱۴۰..... (ز) کتاب خصال الکمال
- ۱۴۱..... (ح) کتاب رجال ابی محمد جبرئیل بن احمد الفاریابی
- ۱۴۲..... (ط) کتاب المسترشد فی الامامه
- ۱۴۳..... ۴. تعامل علمی و فرهنگی حوزه حدیثی شیعه در بلخ با سایر حوزه های حدیثی شیعه
- ۱۴۳..... (الف) تعامل
- ۱۴۵..... (ب) فرهنگ
- ۱۴۶..... (ج) تعامل حوزه حدیثی بلخ با سایر حوزه های حدیثی شیعه
- ۱۴۸..... یکم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی مدینه
- ۱۵۱..... دوم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی کوفه
- ۱۵۳..... سوم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی قم
- ۱۵۷..... چهارم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی بغداد
- ۱۶۰..... پنجم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی مرو، طوس و نیشابور

ششم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی مرو.....	۱۶۲
هفتم: تعامل حوزه حدیثی شیعه در بلخ با حوزه حدیثی ماوراءالنهر.....	۱۶۳
حوزه‌های درسی علما در بلخ، در قرن ششم.....	۱۶۶
۱. حوزه درسی شرف‌الدین بلخی حسینی.....	۱۶۶
۲. حوزه درسی حسین بن محمد بلخی.....	۱۶۹
کیفیت تعلیم و تعلم حوزه‌های علمیه بلخ تا قرن ششم.....	۱۷۱
علوم رایج در حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ تا قرن ششم.....	۱۷۳
۱. علوم و تفسیر قرآن کریم.....	۱۷۳
۲. علم حدیث.....	۱۷۴
۳. علم فقه.....	۱۷۵
۴. علم عقاید.....	۱۷۵
۵. علم اصول فقه و تاریخ ائمه علیهم‌السلام.....	۱۷۵
۶. تاریخ و سیره.....	۱۷۷
روابط حوزه علمیه بلخ با حوزه‌های خارج از افغانستان تا قرن ششم.....	۱۷۸
۱. شیوه تعلیم و تعلم.....	۱۷۸
۲. مناظرات علمی.....	۱۸۰
۳. نقد نویسی.....	۱۸۰
رکود حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ.....	۱۸۱
۱. حوزه علمیه شیعه در بامیان.....	۱۸۷
۲. ادامه رکود حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ.....	۱۹۱
رونق دوباره حوزه‌های علمیه.....	۱۹۵
حوزه‌های علمیه شیعه در بلخ، تا انقلاب اسلامی.....	۱۹۶
۱. حوزه درسی مرحوم شیخ محمد قاضی.....	۱۹۶
۲. مدرسه علمیه آیت‌الله العظمی عالم بلخابی رحمه‌الله.....	۱۹۷
فعالیت‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی آیت‌الله عالم.....	۲۰۰
یکم: مدرسه‌سازی.....	۲۰۱
دوم: مجالس درس، وعظ و بیان احکام.....	۲۰۳
سوم: تربیت شاگرد.....	۲۰۶
۳. حوزه علمیه حیدریه خاسار.....	۲۰۶
الف) شخصیت آیت‌الله سید حیدر موسوی خاساری، معروف «حاج دادمل».....	۲۰۷

- ب) مهاجرت های خاساری برای کسب علم ۲۰۷
- ج) بازگشت به وطن ۲۰۹
- د) هجرت سید به مزار شریف ۲۱۰
- ه) هجرت دوباره ۲۱۱
- و) سقوط رژیم حبیب الله و باز شدن دریچه امید برای شیعه ۲۱۲
- ز) فعالیت های دینی، مذهبی علمی و فرهنگی آیت الله خاساری ۲۱۳
- یکم: تبلیغ معارف اسلامی ۲۱۴
- دوم: تأسیس مراکز علمی و فرهنگی ۲۱۴
- سوم: اعزام مبلغ به روستاهای دورافتاده ۲۱۶
- چهارم: تعامل با اهل سنت ۲۱۶
۴. مدرسه علمیه ۲۲۰
- الف) هدف از تأسیس این مدرسه ۲۲۰
- ب) آغاز فعالیت های علمی و فرهنگی در کشور ۲۲۱
۵. مدرسه علمیه حیدریه ۲۲۳
- الف) هدف از تأسیس مدرسه ۲۲۴
- ب) مؤسس مدرسه علمیه حیدریه ۲۲۵
- ج) فعالیت های شمشیری ۲۲۹
- یکم: مناظرات علمی ۲۲۹
- دوم: فعالیت های سیاسی شمشیری ۲۳۱
- سوم: فعالیت های علمی و فرهنگی آیت الله شمشیری ۲۳۵
- چهارم: بودجه مدرسه دینی حیدریه ۲۳۸
۶. مدرسه علمیه امام حسن عسکری علیه السلام ۲۳۹
- الف) مؤسس مدرسه علمیه امام حسن عسکری علیه السلام ۲۴۱
- ب) شیخ عبدالحسین و زعامت حوزه علمیه امام حسن عسکری ۲۴۴
۷. مدرسه علمیه دهته ۲۴۷
۸. آیت الله شیخ سلطان محمد ترکستانی و تأسیس مدارس علمی ۲۵۱
- الف) فعالیت های علمی و فرهنگی آیت الله ترکستانی ۲۵۲
- ب) خدمات ارزنده و ماندگار ترکستانی ۲۵۵
- ج) فعالیت های تبلیغی و تدریسی مرحوم ترکستانی ۲۵۶
- د) آثار علمی مرحوم ترکستانی ۲۵۸

- ۲۵۹..... ۵. حمایت از مرجعیت
- ۲۵۹..... ۹. مدرسه علمیه خاتم الانبیاء
- ۲۶۱..... ۱۰. مدرسه علمیه پای مشهد
- ۲۶۴..... خدمات شهید ربانی در حوزه علمیه پای مشهد
- ۲۶۴..... یکم: تبلیغ
- ۲۶۵..... دوم: ساخت مدرسه، حسینیه و مسجد
- ۲۶۵..... ۱۱. مدرسه علمیه سوزمه قلعه
- ۲۶۸..... مدرسه علمیه حُسنیه
- ۲۷۱..... ۳. مدارس علمیه شیعه در بامیان
- ۲۷۲..... مدرسه علمیه آیت الله رئیس در یکاولنگ
- ۲۷۳..... ۱۴. هدف از تأسیس حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان معاصر
- ۲۷۵..... الف) تربیت مراجع فقهی
- ۲۷۶..... ب) تربیت طلاب
- ۲۷۸..... ج) بالابردن شهرت مردم
- ۲۷۹..... ۱۵. معیشت طلاب و اداره مدرسه علمیه
- ۲۸۳..... ۳. تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در هرات
- ۲۸۳..... جغرافیای هرات
- ۲۸۵..... ورود دین اسلام به هرات
- ۲۸۵..... ورود تشیع به سرزمین هرات
- ۲۸۶..... حوزه‌های علمیه شیعه در هرات
- ۲۸۷..... ۱. آغاز فعالیت حوزه‌های علمیه در هرات
- ۲۸۷..... الف) خاندان بیاع هروی
- ۲۹۰..... ب) حضور امام رضا علیه السلام در خراسان و تشکیل حوزه‌های علمیه شیعه
- ۲۹۲..... یکم: امام رضا علیه السلام و تأسیس حوزه علمیه شیعه در خراسان
- ۲۹۶..... دوم: مناظرات علمی امام رضا علیه السلام
- ۲۹۹..... ۲. حوزه‌های علمیه شیعه در هرات بعد از امام رضا علیه السلام
- ۲۹۹..... الف) حوزه درسی ابوصلت هروی
- ۳۰۲..... ب) حوزه درسی ریان بن صلت
- ۳۰۳..... ۳. حوزه علمیه در مرو
- ۳۰۴..... الف) حسین بن اسکیب

۳۰۶	ب) حوزه درسی حسین بن اشکیب
۳۰۶	یکم: شاگردان حسن بن اسکیب
۳۰۸	دوم: آثار قلمی حسین بن اشکیب مروزی
۳۰۸	سوم: مناظرات حسین بن اشکیب قمی
۳۱۲	ج) حوزه درسی شاه فقیه مروزی
۳۱۲	د) حوزه درسی ذوالفقار مروزی
۳۱۳	۴. حوزه‌های علمیه شیعه در هرات از قرن پنجم تا هفتم
۳۱۳	الف) سید ابوطالب یحیی حسینی هروی
۳۱۴	ب) حوزه درسی سید ابوالحسن اسماعیل بن الحسین هروی (۴۰۹-۵۰۷ق)
۳۱۶	ج) حوزه علمیه علی بن یعلی هروی (۵۲۷ق)
۳۱۷	د) حوزه درسی علی بن حمزه هروی
۳۲۰	۵. توقف و ردیج حوزه‌های علمیه شیعه در هرات
۳۲۱	۶. عصر تیموریان (روز و دوپای حوزه‌های علمیه شیعه در هرات)
۳۲۶	الف) تعامل حوزه‌های علمیه شیعه با حوزه‌های علمیه اهل سنت در عصر تیموریان
۳۳۱	ب) وضعیت علمی حوزه‌های علمیه هرات در عصر تیموریان
۳۳۲	یکم: اخلاق و عرفان
۳۳۲	سید صدرالدین یونس الحسینی
۳۳۳	سید رکن الدین غوری هروی
۳۳۵	دوم: کلام و علوم عقلی
۳۳۵	مولی کمال الدین یا جلال الدین حسین بن خواججه شرف الدین عبدالحق اردبیلی
۳۳۶	سید امیر نظام الدین عبدالحی اشرفی
۳۳۷	سوم: علوم حدیث و تفسیر
۳۳۹	چهارم: علم تاریخ و سیره‌نویسی
۳۳۹	محمد بن خاوندشاه
۳۳۹	غیاث الدین
۳۴۰	خوافی
۳۴۱	۷. روند سراسی حوزه‌های علمیه هرات
۳۴۲	۸. شکوفایی حوزه‌های علمیه هرات در صد سال اخیر
۳۴۳	الف) حوزه علمیه صادقیه

- ۳۴۵..... (ب) مدرسه علمیه جعفریه
- ۳۴۷..... ۴. تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در سیستان (قندهار، کابل و غزنه)
- ۳۵۰..... ورود اسلام به سیستان
- ۳۵۰..... ورود تشیع به سیرزمین سیستان
- ۳۵۲..... حوزه‌های علمیه شیعه در سیستان
- ۳۵۳..... ۱. حوزه‌های علمیه شیعه سیستان در عصر حضور ائمه علیهم‌السلام
- ۳۵۳..... الف) حوزه علمیه شریع‌بن هانی
- ۳۵۴..... ب) حوزه علمیه حریرین عبدالله سجستانی
- ۳۵۹..... ج) حوزه درسی خانواده رخجی
- ۳۶۱..... ۲. حوزه‌های علمیه شیعه در سیستان در عصر غیبت
- ۳۶۲..... الف) حوزه درسی حمدبن رهنی سجستانی (م نیمه دوم قرن چهارم)
- ۳۶۳..... ب) حوزه علمیه در عصر خلف بن احمد
- ۳۶۶..... ۳. حوزه‌های علمیه شیعه در کابل
- ۳۶۷..... الف) ورود اسلام به کابل
- ۳۶۷..... ب) ورود تشیع به کابل و تأسیس حوزه‌های علمیه شیعه
- ۳۷۴..... ج) شبکه وکالت در کابل و حوزه‌های علمیه
- ۳۷۷..... د) رکود حوزه علمیه شیعه در کابل
- ۳۸۰..... ه) تأسیس و رونق حوزه‌های علمیه شیعه در کابل
- ۳۸۶..... یکم: حوزه درسی آیت الله حجت کابلی
- ۳۸۸..... ثکبه خانه عمومی (حسینیه و مدرسه علمیه)
- ۳۹۰..... فعالیت‌های علمی آیت الله حجت
- ۳۹۱..... طلوع دوباره شیعه در کابل
- ۳۹۴..... روابط حوزه علمیه آیت الله حجت با مردم و بازاری‌های کابل
- ۳۹۶..... تعامل حوزه آیت الله حجت با عالمان اهل سنت
- ۴۰۱..... فعالیت‌های فرهنگی آیت الله حجت رحمته‌الله
- ۴۰۲..... دوم: مدرسه علمیه مهدیه
- ۴۰۴..... تشکیل حوزه درسی
- ۴۰۷..... تربیت شاگرد
- ۴۰۷..... فعالیت‌های فرهنگی
- ۴۱۰..... و) حوزه علمیه مدینه العلم

۴۱۲	۱. حوزه علمیه محمدیه
۴۱۳	ح) گذری بر زندگی آیت الله واعظ
۴۱۵	یکم: آیت الله واعظ از زبان فقها
۴۱۷	دوم: خدمات علمی و فرهنگی آیت الله واعظ
۴۲۲	سوم: شاگردان آیت الله واعظ
۴۲۳	چهارم: آثار علمی آیت الله واعظ
۴۲۴	پنجم: مجله برهان
۴۲۵	۲. حوزه درسی شهید مبلغ
۴۲۶	یکم: زندگینامه استاد مبلغ
۴۲۸	دوم: حوزه درسی شهید مبلغ
۴۳۱	سوم: سخنرانی های شهید مبلغ
۴۳۲	چهارم: آثار علمی شهید اسماعیل مبلغ
۴۳۶	۳. مدرسه علمیه جامعه الاسلام
۴۳۸	۴. حوزه های علمیه شیعه در قندهار
۴۳۹	الف) محمدکاظم قاری قندهاری و حوزه علمیه
۴۴۰	ب) شیخ ابوالقاسم قندهاری
۴۴۱	تشرف ملا ابوالقاسم قندهاری محضر امام عصر علیه السلام
۴۴۴	ج) حوزه درسی مولی غلام و فرزندش مولی علی - ان قندهاری
۴۴۶	د) حوزه درسی شهید آیت الله محمد علی قندهاری
۴۴۸	هـ) حوزه درسی حاج آخوند پارسا
۴۴۸	و) حوزه درسی مقدس قندهاری
۴۵۰	۵. حوزه علمیه آیت الله فاضل قندهاری
۴۵۳	ح) مدرسه علمیه جعفریه
۴۵۵	۶. حوزه های علمیه شیعه در غزنین
۴۵۷	الف) خاندان واعظ غزنوی و حوزه های علمیه شیعه
۴۵۸	یکم: علی بن حسین واعظ غزنوی (م ۵۲۸ق)
۴۶۰	دوم: ابوالفتح احمد بن علی واعظ غزنوی (م ۶۱۸ق)
۴۶۱	سوم: حوزه درسی سید حسن غزنوی
۴۶۳	چهارم: حوزه درسی سید جمال الدین حسن غزنوی
۴۶۴	ب) مدرسه جعفریه در جاغوری

- ۴۶۸..... (ج) حوزه علمیه مالتان
- ۴۷۱..... دوران تدریس
- ۴۷۱..... (د) حوزه‌های علمیه ارزگان
- ۴۷۳..... یکم: حوزه علمیه سنگ تخت
- ۴۷۶..... دوم: مدرسه علمیه توحیدیه دره خودی
- ۴۷۸..... (ه) حوزه‌های علمیه بهسود
- ۴۷۹..... یکم: حوزه درسی آیت الله اوجی بهسودی
- ۴۸۱..... دوم: حوزه درسی آیت الله حجت کابلی
- ۴۸۵..... سوم: حوزه علمیه حاج آخوند کوه برونی
- ۴۹۳..... چهارم: مدرسه علمیه مهدیه
- ۴۹۴..... پنجم: حوزه درسی آیت الله غزنوی در بهسود
- ۴۹۵..... ششم: حوزه درسی حاج آخوند زریافته
- ۴۹۷..... هفتم: حوزه درسی مدرسه مدرس (قوم دهقان)
- ۵۰۱..... ۵. تأثیر و تأثر حوزه‌های علمیه شیعه افغانستان با سایر حوزه‌های علمیه
- ۵۰۲..... مسافرت عالمان شیعه به حوزه‌های علمیه افغانستان و تأثیر و تأثر آن
- ۵۰۲..... ۱. مهاجرت شیخ صدوق به بلخ
- ۵۰۳..... ۲. مسافرت عالمان شیعه به هرات
- ۵۰۳..... الف) مهاجرت علمای شیعه از سمرقند و بخارا به هرات
- ۵۰۴..... ب) مهاجرت خاندان دشتکی شیرازی به هرات
- ۵۰۷..... ج) مهاجرت خاندان کاشفی واعظی از بیهق به هرات
- ۵۰۹..... د) مهاجرت نظام الدین اشرفی از جرجان به هرات
- ۵۰۹..... ه) مسافرت جلال الدین حسین اردبیلی به هرات
- ۵۱۰..... و) نقش خاندان شیخ بهایی در گسترش حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان
- ۵۲۰..... ۳. شیخ حسین عاملی
- ۵۲۱..... ۴. شیخ ابراهیم عاملی کرکی
- ۵۲۲..... ۵. شیخ یحیی عاملی کرکی فراهی
- ۵۲۶..... مهاجرت عالمان شیعی افغانستان به سایر حوزه‌های شیعی
- ۵۲۷..... ۱. حوزه علمیه نجف
- ۵۲۹..... ۲. حوزه علمیه مشهد
- ۵۳۲..... ۳. حوزه علمیه قم

۵۳۳	تأثیر مشترک حوزه علمیه نجف و قم بر حوزه‌های افغانستان
۵۳۴	۱. مهاجرت علما به حوزه علمیه نجف و قم
۵۳۶	۲. تربیت شاگرد
۵۳۸	۳. تأسیس حوزه‌های علمیه
۵۳۹	الف) حوزه علمیه حیدریه خاسار
۵۴۰	ب) مدرسه علمیه شیخ موسی یکاوانگی
۵۴۱	ج) حوزه علمیه محمدیه
۵۴۲	پیروزی انقلاب اسلامی و تأثیر آن بر حوزه‌های علمیه افغانستان
۵۴۲	نقش پیروزی انقلاب اسلامی بر گسترش حوزه‌های علمیه در افغانستان
۵۴۳	۲. تأثیر حوزه علمیه قم بر امور فرهنگی حوزه‌های علمیه افغانستان
۵۴۶	۳. تأثیر حوزه علمیه قم در متون درسی حوزه‌های افغانستان
۵۴۷	نقش علمی و فرهنگی امام‌المصطفی (ع) بر حوزه‌های علمیه افغانستان
۵۴۹	تأثیر حوزه‌های علمیه شیعیان افغانستان بر حوزه علمیه نجف و قم
۵۵۱	تمایز تأثیر حوزه علمیه قم و نجف بر حوزه‌های علمیه افغانستان
۵۵۳	جمع‌بندی
۵۵۶	الف) جلسات حدیثی محدثان شیعه در حوزه‌های علمیه افغانستان
۵۵۷	ب) آثار مکتوب عالمان شیعه
۵۵۸	ج) حوزه‌های فلسفی و کلامی در افغانستان
۵۵۹	د) حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان و تهدیدها
۵۶۱	کتابنامه
۵۶۱	الف) منابع عربی
۵۷۶	ب) منابع فارسی
۵۹۰	ج) مجلات
۵۹۱	د) مصاحبه و مشاهده
۵۹۱	ه) سایت‌ها

پیش‌گفتار

پژوهش در زمینه تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه، همچون خود حوزه‌های علمیه شیعه اهمیت دارد. از دیرباز مورد توجه عالمان و دانشمندان شیعی بوده است. حوزه‌های علمیه شیعه تاریخ پرافتخار و باشکوهی دارد که بیش از چهارده قرن در برابر تهاجمات و طررها، مقاومت نموده، هجرت، تبعید و زندان را تحمل کرده، اما رسالت خویش را در بیان احکام دینی و تبیین معارف اهل بیت (ع) در خلال درس و بحث به خوبی انجام داده و به نسل‌های بعدی رسانده است. از آن جمله حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان به عنوان سنگرداران و مرزبانان دینی و اعتقادی شیعیان همیشه در صحنه حضور داشته‌اند تا فرهنگ اسلامی و معارف اهل بیت (ع) را به مردم ترویج نمایند. هرچند تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه همواره مورد توجه عالمان و فقیهان شیعه بوده است، اما در پرتو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران، عرصه‌ای شگرف برای شناخت و شناساندن حوزه‌های علمیه و فقهای شیعه فراهم شد و نهادهای علمی و تحقیقاتی، از جمله جامعه المصطفی (ع) العالمیه، همت خود را برای استفاده از این ظرفیت عظیم به کار گرفته و زمینه‌های لازم را به منظور تدوین موسوعه تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه فراهم آورده است.

گروه تاریخ و سیره پژوهشکده علوم اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ع) با در نظر گرفتن اهمیت حوزه‌های علمیه شیعه و کارکردهای علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی این نهاد مقدس، طرحی را ناظر به بررسی و چگونگی «تاریخ

حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان» در دستور کار قرار داد تا بر اساس آن پژوهشی جامع در تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، مانند نقش عالمان و فقیهان در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی، تعامل حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان با سایر حوزه‌های شیعی، معرفی و شناسایی حوزه‌های حدیثی، کلامی، فلسفی و نگارش کتاب در علوم مختلف فقه، اصول، تفسیر، علوم قرآن کلام و... توسط عالمان شیعی، با استناد به منابع رجالی و تاریخی و روایی تحلیل و بررسی شود.

این پژوهش با مشاهده سخنان برخی معاندان، مبنی بر عدم نقش عالمان شیعه در فرهنگ و تمدن اسلامی و نداشتن مراکز علمی و آموزشی سازمان یافته و نبود تاریخ منظم و منبجم برای حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، ضروری به نظر می‌رسد. اثر حاضر که توسط سرسعد فاضل ارجمند و پژوهشگر همکار گروه تاریخ و سیره «حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای محمدرضا ضیائی» به انجام رسیده، درصدد ارائه تصویری روشن از تاریخ حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، معرفی مؤسسان حوزه‌ها و فعالیت علمی و فرهنگی آنان است.

پژوهشکده علوم اسلامی ضمن تقدیر از تلاش ایشان در تدوین این اثر برای معرفی و شناساندن نهاد مقدس حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، در سطح بین‌المللی و آشنایی فرهیختگان و دانش پژوهان در حوزه تاریخ تشیع، طلاب علوم دینی و نسل‌های آینده، از عنایت ریاست محترم پژوهشگاه المصطفی (ع) حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر حسین متقی، مدیر محترم گروه تاریخ و سیره، حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر حسین عبدالحمیدی و واز تذکرات علمی حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای ابوالقاسم عدنان فرحان و نیز از همکاری بخش‌های مختلف جامعه المصطفی (ع) که امکان چاپ و نشر این پژوهش را در قالب یک کتاب فراهم آورده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کند.

پژوهشکده علوم اسلامی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ع)

مقدمه

حوزه‌های علمیه شیعه، در دوره‌های مختلف تاریخ اسلام، بستری بوده برای ره‌پویان راه دانش و آشنایی با فرهنگ و علوم اسلامی و زمینه‌ای بوده است برای فراگیری احکام دین و کسب معارف اهل بیت علیهم‌السلام و تبیین عقاید اسلامی و دینی و رسیدن به سعادت دنیا و آخرت.

از لحاظ تاریخی این نهاد مقدس دین در اعماق تاریخ اسلام و تشیع داشته و از عصر پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تا کنون به عنوان یک سازمان فرهنگی و علمی مصدر خدماتی بزرگ به منظور فراگیری علوم اسلامی، تبیین معارف اهل بیت علیهم‌السلام، هدایت انسان، حفظ و گسترش دین مقدس اسلام و عمل به احکام ناب الهی بوده است. حوزه‌های علمیه شیعه در عرصه‌های مختلف اعتقادی، تربیتی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، تکیه‌گاهی مطمئن، پناهگاهی خاص و عام و سنگری محکم در دفاع از اسلام ناب محمدی و کیان اسلام بوده است.

این مراکز علمی و فرهنگی شیعه، در افغانستان نیز به عنوان یکی از این مجموعه، از سده‌های اولیه تاریخ اسلام تا امروز، سنگردار مرزهای فکری و اعتقادی شیعیان، به ویژه شیعیان افغانستان، در برابر هجومه‌های مداوم بیگانگان بوده و رسالت خویش را در این زمینه به خوبی به انجام رسانده و همواره در تحولات و پیشامدهای مختلف، که از طرف بیگانگان علیه شیعیان و باورها و اعتقاداتشان طراحی می‌شد، پیشرو بوده و با آنان به مقابله برخاسته و به عنوان پرچمدار قافله دین‌مداری، فرهنگ‌پروری، عدالت‌طلبی و آزادگی سر بلند بوده است.

نهاد مقدس حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، آثار و برکاتی بی‌مانند و ایفای نقش بی‌بدیل در صحنه‌های فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی کشور در طول حیات پر برکت خویش داشته است؛ هرچند حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان، با خطرهای جدی و قتل‌عام‌های سراسری در دوران عبدالرحمان و اخلافش و سپس در عصر قدرت رژیم مارکسیستی روبه‌رو شد که مدتی از رونق افتاد و به تعطیلی گرایید.

علمای شیعه، آنان که از شمشیر عبدالرحمان و طناب دار رژیم مارکسیستی جان سالم به‌در برده بودند، به کشورهای همسایه مهاجرت کردند؛ اما در عین حال دانش‌مندیان علمی و تعهد دینی و اسلامی علمای شیعه در افغانستان، باعث شد تا این بحران بهانه‌ای برای بخش‌تشیع، به گونه زلال و شفاف، در اختیار نسل‌های بعد قرار گیرد و ارزشیاب تحریف و زنگار تحجر در امان بماند؛ البته این امر در سرزمین افغانستان به اسانی به دست نیامد، بلکه علما به قیمت جان خود و تحمل زندان و شهادت، این مهم را در اختیار ما و نسل آینده قرار دادند. مظلومیت و قتل‌عام علما و روحانیت و تخریب حوزه‌های علمیه شیعه در افغانستان در برخی از برهه‌های تاریخ به اوج خود رسید؛ چنان‌که یکی از نویسندگان تاریخ افغانستان در مورد قتل‌عام در میان (هزاره) می‌نویسد:

تلفات روحانیون نسبت به فتودال‌ها کمتر بود؛ زیرا فتودال‌ها اغلب به دولت تسلیم می‌شدند، درحالی‌که روحانیون شست و پا فزاری گردیدند؛ از یکه او لنگ (یکی از مناطق شیعه‌نشین هزارستان) صد خان‌ها و روحانی به دست دولت افتاده، یک هزار روحانی موفق به فرار و دو هزار و یکصد روحانی در جنگ کشته شدند.^۱

در زمان رژیم مارکسیستی، که در سال ۱۳۵۷ش به وجود آمد، یک‌بار دیگر علمای شیعه به قتل‌عام محکوم شدند و حوزه‌های علمیه شیعه دوباره به تعطیلی گرایید. در عین حال این ظلم و ستم و قتل‌عام شیعیان، به‌ویژه علمای

۱. غبار، غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۶۷۰.

دینی، به هیچ وجه علما را از وظیفه اسلامی و اهداف دینی شان باز نداشت؛ به همین دلیل، در این پژوهش تاریخ حوزه های علمیه شیعه در افغانستان از اواخر قرن اول هجری در پنج فصل، فصل اول به کلیات بحث، فصل دوم به تاریخ حوزه های علمیه شیعه در بلخ، فصل سوم به تاریخ حوزه های علمیه شیعه در هرات، فصل چهارم به تاریخ حوزه های علمیه شیعه در سیستان و فصل پنجم به تأثیر و تأثر حوزه های علمیه شیعه در افغانستان با سایر حوزه های علمیه شیعه در نجف و قم و مشهد پرداخته است.

نویسنده برای تحقیق و پژوهش حاضر، وقتی زیاد مصرف نموده و با بهره گرفتن از منابع مختلف تاریخی، رجالی و محلی تلاش کرده است با نگاهی علمی و دور از تعصب و گرایش قومی و فرقه ای به بررسی و تحلیل موضوع بپردازد و چنین گمان می رود بسیاری از مباحث کتاب در نوع خود سابقه نداشته باشد؛ هر چند داوری در این باره به عهده علما، صاحب نظران و خوانندگان محترم و با فضیلت است.

در پایان لازم می دانم از همه سروران و عزیزان که در فرایند این تحقیق، نویسنده را یاری کردند تشکر و قدردانی کنم. از جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسین متقی ریاست محترم پژوهشگاه بین المللی المصطفی (ص) از جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر عزالدین رضائزاد رئیس پژوهشکده علوم اسلامی که نظارت علمی این تحقیق را پذیرفتند و از راهنمایی های ارزشمندشان بهره مند شدم و از جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسین عبدالحمادی مدیر گروه تاریخ و سیره در پژوهشگاه المصطفی (ص) که در به ثمر رسیدن این تحقیق به نویسنده کمک نمود، از ارزیاب محترم این اثر، جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر عدنان فرحان آل القاسم که به نکات خوب و ارزشمندی اشاره کردند و اعضای علمی پژوهشکده و گروه تاریخ، صمیمانه سپاس گزارم.